

„LEHET-E EGY SZÓSZÉKEN A SZENTLÉLEK HOLLÓ?”

INTERJÚ BÍRÓ LÁSZLÓ RESTAURÁTORRAL¹

Bakó Zsuzsanna: Mikor és hogyan kerültél az Országos Műemléki Felügyelőség Szakrestaurálási Osztályára?

Bíró László: Amikor megkaptam múlt hét csütörtökön a felkészülésre orientáló kérdéseket, vadul elkezdtem keresgélni, mert a dátumokat sosem tudtam fejben tartani. A nevekkel is így vagyok, azokat sem tudom soha megjegyezni. Szóval utánanéztem, mert azon szerencsés emberek egyike vagyok, akiknek megvan még a munkakönyve, és annak a bejegyzése szerint 1977. január 1-jén léptem be az OMF-be az akkori, Entz Géza által vezetett Tudományos Osztály Szakrestaurátori Csoportjába. Igen izgalmas volt, mert egy jó barátom pár hónappal előtte került a hivatalhoz, de ő a Muka István² vezette osztályra,³ és általa tudtam meg, hogy létezik itt egy másik csoport, ami mással foglalkozik. Így kezdődött.

BZs: Mik voltak az első munkáid?

BL: Faszobrászként kerültem oda még érettségi előtt (estim érettségiztem), úgy-hogy rögtön olyan munkákat kaptam, amik ehhez kapcsolódtak. Ha jól emlékszem, elsőként a bajai szerb templom ikonosztázán kellett kiegészítéseket eszközölnöm.⁴ Aztán ez a tevékenység egy idő után gazdagodott. Faszobrászként az egyik jelentős megbízatásom a gyöngyöspatai római katolikus templomhoz kapcsolódott: a Jessze fája oltár barokkban kivájt hasán a tabernákulum helyét kellett rekonstruálni.⁵ Ez

¹ Az interjút Bakó Zsuzsanna Ildikó és Kovács Gergely készítette 2022. július 18-án. A leíratot készítette és lábjegyzetekkel ellátta: Kovács Gergely. Szerkesztette Markója Csilla (ELKH BTK MI).

² Muka István (1935-), faanyagvédelmi szakértő, az OMF Központi Műhelyének vezetője.

³ A Muka István vezette Központi Műhely az OMF Kivitelezési Osztályához tartozott, és a szakipari kapacitást biztosította a helyreállításokhoz, restaurálásokhoz. Ehhez ld.: Mendele Ferenc: A magyar műemlékvédelem szervezete és annak főbb jellegzetességei. *Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1980.* Eger, 1980. 29. A Központi Műhellyel párhuzamosan működött a Tudományos Osztályhoz tartozó Szakrestaurátori Csoport a különböző restaurátorműhelyekkel, melyhez ld.: Végh Alpár Sándor: Műkincseink bánják. Restaurátorok óráberben. *Magyar Hírlap*, 1978. október 29. 11. Mind a Központi Műhely, mind a Szakrestaurátori Csoport a budapesti Talpas utca 4. szám alatti telephelyen működött.

⁴ Géczy Csaba: *Baja, szerb templom, faberendezés. Helyreállítási terv.* Kézirat. Budapest, 1976. MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: D 36097. A templom helyreállított faberendezésének átadására 1977. augusztus 10-én került sor, melyhez ld.: MÉM MDK, Tudományos Irattár, OMF iratok, 1977/277/2.

⁵ A restaurálási dokumentációt nem ismerjük. Az oltár korábban két jelentős változáson esett át: az 1800-as évek elején nagy méretű, új tabernákulumot és hasas stípeket kapott, majd az 1870-es évekbeli tűzvészt követően megújították. Ehhez ld.: Bodorné Szent-Gály Erzsébet: Gyöngyöspata XVII. századi

1. Bíró László, 2022

volt az első OMF-es munkáim egyike. Aztán később bekerültem a Képzőművészeti Főiskolára, ám mielőtt ez megtörtént volna, még elvittek katonának. Ezt megelőzően az utolsó nagy munka, amiben részt vettem, az egi Rác templom ekkor már több mint tíz éve szétszedett ikonosztáznak a restaurálása, pontosabban annak a munkavezetése volt.⁶ Ez volt az első ütem a főiskola előtti korszakban.

főoltárának (Jesse fája oltár) felirata. *Ars Hungarica*, 25. 1997. 191. 1974-ben megkezdődtek az OMF farestaurátor műhelyébe szállított oltár helyreállítási munkálatai, amelyek éveken át tartottak (1977. szeptember 30-án tervkonzultáción állapították meg a befejezéshez szükséges lépéseket - vö.: MÉM MDK, Tudományos Irattár, OMF iratok 1977/282/1.). A fa törzsébe foglalt eredeti tabernákulum a copf oltárépítmény felhelyezésekor súlyos sérüléseket szenvedett. Ezeket a restaurálás során fa kiegészítésekkel állították helyre. Ld.: Bodorné Szent-Gály Erzsébet: A gyöngyöspatai rk. templom főoltárának restaurálása. *Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1981*. Eger, 1981. 49.

⁶ Az egi Rác templom berendezésének restaurálása az ikonosztáz (1789–1791) bontásával kezdődött 1967-ben. Ld.: Géczy Csaba: A faszobrászati restaurálás két esztendeje. *Magyar Műemlékvédelem*, 7. 1974. 338. 1970-ben az OMF Faszobrász-restaurátor Csoportja az ikonosztázzal kezdte meg a faberendezési tárgyak restaurálását. A hátsó tartószerkezet alsó, erősen rovarfertőzött gerendesorát szakaszonként kicserélték. Az enyves ragasztás elengedése miatt több száz apró faragvány leest; ezeket az eredeti helyük tisztázását követően visszahelyezték az ikonosztázra. Azokat a lehullott eredeti darabokat, amelyek nem maradtak meg, viszont egyértelműen rekonstruálhatók voltak, hársfából kifaragták. A hátoldalt és a festetlen felületeket konzerválták; az aranyozott, festett felületekről előbb eltávolították a szennyeződést, majd az utólagos lakkréteget. A felületi hiányokat hagyományos technikával pótolták. Ld.: Bérci László:

2. A bajai szerb templom ikonosztáza, 1960 © MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 051.003aN

BZs: Melyik munkáidra vagy a legbüszkébb? Melyek voltak számodra a legkedvesebbek?

BL: Minden korszakban volt egy-egy nagyon emlékezetes feladat, amelyikre szívesen emlékszem, és ezek eléggé széles spektrumon mozognak. Ráadásul nemcsak műemlékekhez kapcsolódnak, mert például egy múzeumból kapott egyiptomi szarkofág restaurálása legalább annyira izgalmas volt, mint amikor egy-egy nagyobb munkában vehettem részt. Utóbbiak közé sorolom a tihanyi,⁷ illetve a zirci templom teljes faberendezésének restaurálását⁸ – mindkettőt egy nagy csapat részeként végeztem. De nagyon élvezetes volt egy teljesen más területre ellátogatni, amikor részt vehettem a

Az egri ráctemplom ikonosztáza és faberendezésének restaurálása. *Az Egri Nyári Egyetem előadásai 1981.* Eger, 1981. 81–82.

⁷ Dabronaki Béla – Bíró László – Menráth Péter: *Tihany, bencés templom, faberendezések. Restaurálási dokumentáció (1993–1996).* Kézirat. Budapest, 1996. MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: D 37494.

⁸ Bíró László – Marjai Zoltán – Budai Sándor: *Zirc, ciszterci templom, faberendezések. Restaurálási dokumentáció (1996–2006).* Kézirat. Budapest, 2006. MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: D 40432. – vö.: Bíró László – Marjai Zoltán: A zirci ciszterci templom barokk terének története a restaurátor szemével. *Új Magyar Építőművészet*, 4, 2000, 1. 48–49.

soproni Szent György-templom orgonaházának helyreállításában⁹ (bár Zircen is volt orgona, de az szakmailag nem volt nagy kihívás). Ugyanílyen izgalmas kirándulás volt a bélapátfalvi templomban akár az orgonaház restaurálásában való részvétel, akár a Szent Imre-mellékoltár helyreállítása.¹⁰

Kovács Gergely: Egy 2008-as cikkedben úgy fogalmazol, hogy „Nincs olyan alkalom, amikor a restaurálás befejeztével ne történe állásfoglalás.”¹¹ Véleményed szerint meddig mehet el a restaurátor szubjektív interpretációja?

BL: Én nem emlékeztem már erre a mondatra, de teljesen jogos, és a mai napig vállalom, hiszen egy restaurálás mindenféleképp egyfajta interpretáció. Hasonlóan ahhoz, amikor a zenészek – szintén csapatként, a karmester vezényletével – előadnak egy zeneművet, ami egyszer megszólal, de ugyanaz soha többet nem születik meg, legfeljebb valami nagyon hasonló jöhet létre. Értelemszerűen ennél sokkal hosszabb ideig látható egy restaurátor értékítélete, állásfoglalása, gondolkodása egy-egy műtárggyal vagy együttessel kapcsolatban. A következő restaurálásig az ő szemén, az ő hozzáállásán keresztül nézi majd a művet az arra járó; a kutatótól kezdve a hívekig bezárólag. Persze, nagyon sarkosan lehet csak azt mondani, hogy az ő szemén keresztül, hiszen azért van egy erősen szabályozott keret, ami maga a tárgy. A tárgy jelöli ki a határokat, az irányt, és hogy mit lehet vele csinálni. Ehhez kell kapcsolódnia az összes többi tudományág vizsgálatának; ha ezek jól sikerülnek, a restaurátor pedig odafigyel, és eléggé elmélyült, akkor egy színvonalas beavatkozás, illetve alkotás részei lehetünk nézőként. Ha kevésbé mélyedt el a feladatában, akkor egy más jellegű megközelítés lesz a végeredmény. Tehát ilyen kiegészítésekkel érvényes ez az állítás.

KG: Eszerint az is kijelenthető, hogy a restaurátor tevékenységét művészetnek tekinted?

BL: Én mindenképpen annak tekintem, és hangsúlyozom – ezt többször, több helyen is elmondtam –, nem abban az értelmében, hogy művészi tárggyal foglalkozik. Mert teljesen mindegy, hogy a restaurátor mivel foglalkozik, az adott feladatot lehet művészetként és kivitelező munkaként kezelni. Egy gépkocsit is lehet restaurálni, és lehet felújítani, és mindkettő végeredménye lehet nagyon jó, csak az egyik restaurálás, a másik felújítás.

KG: Visszatérve az intézménytörténethez: a rendszerváltást követően megszűnt az OMF, a hivatal addigi feladatait pedig három intézmény vitte tovább. Te az Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központban folytattad a munkát. Hogyan emlékszel vissza ezekre az évekre?

BL: Én az ÁMRK-ban viszonylag rövid ideig voltam. Akkor Géczy Csaba vezette ezt az intézményt, majd rövid idő elteltével, egy pályázat útján átmenetileg Velledits Lajos¹² került annak az osztálynak az élére, ahol dolgoztam. Ezek után mi elváltunk

⁹ A restaurálási dokumentációt nem ismerjük.

¹⁰ Bíró László: *Bélapátfalva, ciszterci templom, Szent Imre-mellékoltár. Restaurálási javaslat. Kézirat.* Budapest, 2002. MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: D 39807. A restaurálási dokumentációt nem ismerjük.

¹¹ Bíró László: *Folyamatos jelen, a változó múlt. Örökség*, 12, 2008, 2. 3.

¹² Velledits Lajos (1947–), festőrestaurátor.

3. A belpátfalvi ciszterci templom Szent Imre-mellékoltára
© MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 235.079P

egymástól, és visszamentem a piacra vállalkozó restaurátorként. Ez azért érdekes, mert közben a vállalkozások rendszere is megváltozott, ami egyértelműen a rendszerváltáshoz köthető. Előtte a restaurálás, ha piaci alapon történt, akkor a Művészeti Alapon¹³ keresztül ment, a rendszerváltás után pedig különböző gazdasági formákban lehetett végezni. Ebben a rövid, tíz-tizenöt éves időszakban, ameddig az ember a piacon dolgozott, egészen más szemüvegen keresztül látta az intézményrendszert, ugyanis csak egy-két kutatóval volt közvetlen kapcsolatunk, valamint az éppen aktuális helyhez kötött műemléki felügyelővel találkoztunk. A zsúrikben mindig megjelent egy-egy nagyobb grémium, ami elmondta a véleményét az alkotásainkról vagy a munkáinkról.

És akkor most megint kellene mondani egy dátumot... Szerintem már Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnak hívták az intézményt,¹⁴ amikor elgondolkodtam egy lehetőségen, majd felajánlottam magamat, amit elfogadtak. Így visszakerültem a hivatalba, azóta pedig a jogutódok valamelyikében dolgozom.

KG: Kollégáid közül kiknek a személye, munkássága volt meghatározó számodra akár az OMF-es, akár az ÁMRK-s, akár a KÖH-ös időkből?

BL: Nem fontossági sorrendben, hanem időrendben, ahogy végiggondolom az eseményeket: viszonyítási pont volt nekem Géczy Csaba is, mert ő vett fel, az ő szűrőjén keresztül láttam meg a műemlékekkel kapcsolatos lehetőségeket és gondolkodást. Ugyanakkor nem szabad kihagynom Bérci Lászlót sem, mert nagyon fontos szereplője volt annak a területnek, amelyikben működtem. Persze, ilyenkor az OMF kapcsán Entz Gézáat emlegetni nemcsak, hogy illik, hanem kötelező is, de én nem ott kerültem vele mélyebb kapcsolatba, hanem a főiskolán, ahol a tanárom volt, és három tantárgyat vitt. (És még tanszékvezető is volt.) Úgyhogy kihagyhatatlan ebből a sorból.

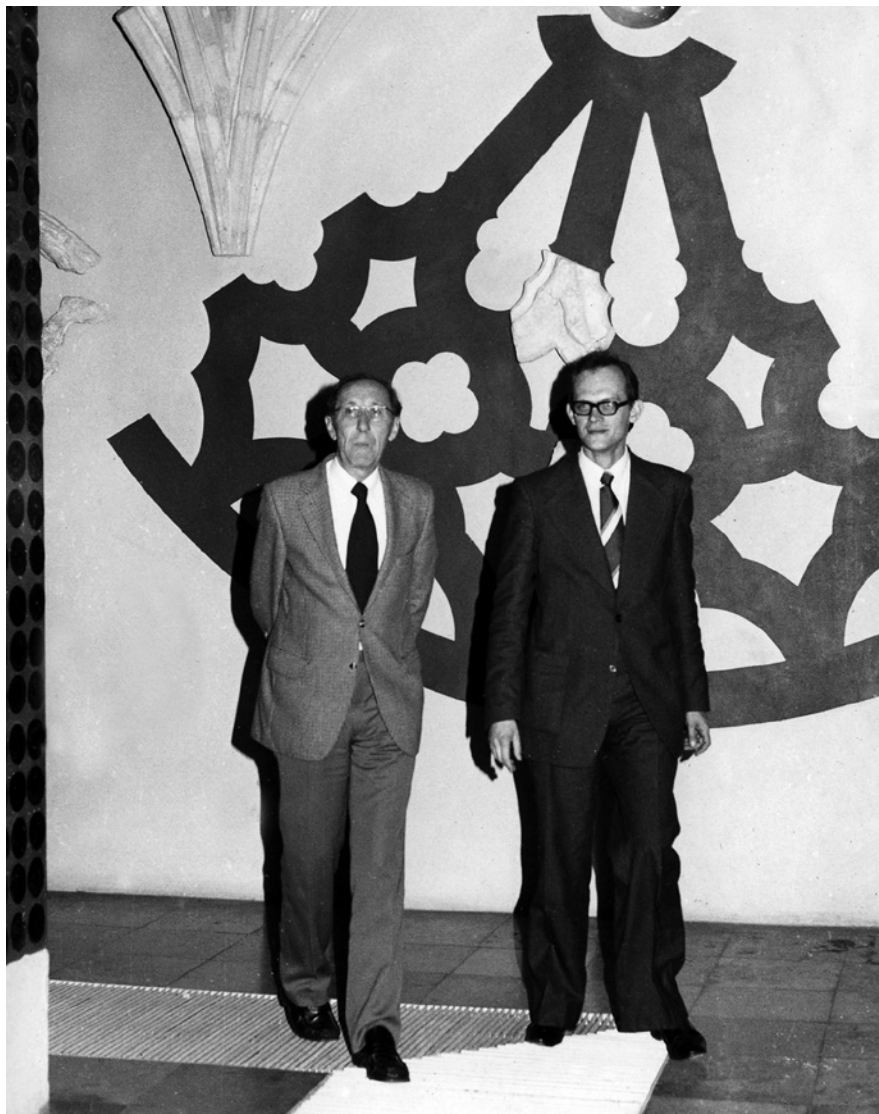
Amikor behatóan kezdtem foglalkozni a műemlékek restaurálásának kérdéseivel, akkor viszonylag sokat beszélgettünk – pláne Zirc kapcsán – Németh Katalinnal. Tihanyban szintén ő, valamint Haris Andrea volt jelen kutatóként, és rendszeresen konzultáltunk a különböző lehetőségekről. Andrea rendre feltette azokat a kérdéseket, amelyekre az ember vagy csípőből mondott valamit, vagy megpróbált elgondolkodni rajta. Sélysette-tet is mindenképp megemlíteném, akivel szintén elég sokat beszélgettem különböző szakmai kérdésekről.

KG: Ahogy a művésznek lehet megrendelője, úgy az épületnek is van tulajdonosa, akivel a restaurátor kapcsolatban áll. Több helyen is azt írtad, hogy a rendszerváltás óta eltelt időben „merőben új szemléletek, új kihívások és erre új válaszok, válaszkezdemények jelentek meg a műtárgyak restaurálásában.”, és hogy ez összefüggésben áll a megerősödött tulajdonosi öntudattal.¹⁵ Mondanál-e olyan konkrét eseteket, amikor szembesültél ezzel a jelenséggel?

¹³ Az 1952-ben alakult Képzőművészeti Alap 1968-ban egyesült az Irodalmi és a Zenei Alappal, létrehozva a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapját.

¹⁴ A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal 2001-ben, a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény elfogadását követően alakult meg.

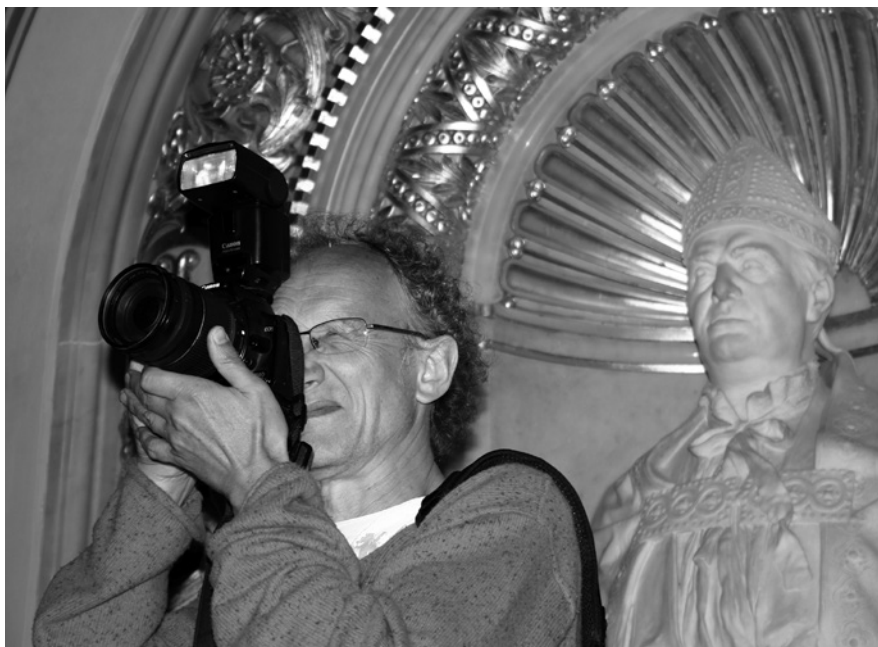
¹⁵ Bíró László: Lucifer lehelete! Mit sugall a műtárgy? *Magyar Műemlékvédelem*, 14. 2007. 41.; Bíró 2008. i. m. 3.

4. Entz Géza és Marosi Ernő

BL: Ez egy olyan szelep, amelyiknek, ha kihúzod a dugóját, akkor nagyon hosszasan lehet beszélni erről a kérdésről.

Értelemszerűen először az egyházzal találkoztam, mint tulajdonossal, megbízóval. Már a rendszerváltás előtt is megtapasztaltuk a templomi tárgyak restaurálásához való tulajdonosi hozzáállását. Egyértelműen megfogalmazódott az a szemlélet, hogy az egyház ezer éve jó gazdája a tárgyaknak, ne próbálja meg más meghatározni, hogy azok milyenek legyenek. Azért maradtak meg, azért tiszteljük mi is a tárgyakat, mert tulajdonosként jól kezelték őket. Mindezt csupán amiatt a szemlélet miatt említem

5. Bíró László a pécsi székesegyház attemplomában, 2010-es évek közepe

© Horogszegi Tamás felvétele

meg, amely szerint a tulajdonos kijelentheti, hogy ő jó gazdája vagy rossz gazdája a különböző tárgyakkal.

Ez a fajta megközelítés a közelmúltban elképesztően felerősödött. Félreértés ne essék: van pozitív és negatív példa is. A tulajdonos, például az egyház, nem minden esetben rossz gazdája a műemléknek, de sokszor megrendelőként áll elő, és nem is a restaurálás megrendelőjeként, sokkal inkább a feladat meghatározójaként. Tehát – direkt vagy indirekt módon – megmondja, hogy mit szeretne. Itt van például az összes nagy felújítás. Kezdetben volt Pannonhalma,¹⁶ ami azóta különböző situációkban tovább él, és mindenki meg akarja valósítani a saját kis Pannonhalmáját a maga mód-szereivel. Nem az egyház, a templom és a hívek, hanem a műemlék szempontjából vizsgálva: itt van például az a helyreállítás, ami jelenleg Bélapátfalván folyik, és ahol egyértelműen egy kis Pannonhalmát akarnak csinálni. Az épületből eltávolították, és ideiglenesen egy, a templomon kívüli térben tárolják azokat a berendezési tárgyakat, amelyek a török utáni barokk felépítés óta készültek. Miközben Bélapátfalvát egyszerűen lehetetlen pusztán csak román kornak és gótikának nevezni, lévén, hogy ezekben az időkben az épület egy része elpusztult, berendezési tárgyai tönkrementek, majd jött egy másik korszak, amelyik a saját szempontjai szerint felújította.

¹⁶ A pannonhalmi bencés főapátság templomát 2011–2012-ben, John Pawson és Gunther Zsolt tervei szerint építették át. Ezen munkálatok során az épület legtöbb – Storno által tervezett – 19. századi liturgikus berendezési tárgyát, illetve díszítményét eltávolították vagy eltüntették.

A napjainkban érvényesülő szemlélet végighömpölyög az országon, és előre meghatározza bizonyos korszakok bemutatását. Már Pannonhalmán elhatározták, hogy a középkor egy tiszta, fehér egység, és senkit sem érdekel maga a tárgy, maga a megmaradt középkori templom, csak a falai, illetve a hozzá tartozó mítosz. Leginkább egy, A Gyűrűk Urára jellemző hangulatról van szó. A helyreállításokat az határozza meg, hogy a romanikát vagy a gótikát szép, tiszta, nemes és csodálatos korszaknak gondolják. Nyilván minden korszak kialakít a múltjáról vagy az elődeiről egy képet. Mindenki ezt csinálja – a 19. század sem csinált mást. A romantika egyik lényege az volt, hogy kigondolta, milyen lehetett a múlt, és abban az irányban próbált továbbmenni. Ugyanakkor részint tudjuk, milyen volt, mert vannak vizsgálatok, megmaradtak emlékek, megmaradtak tárgyak-képek a különböző korszakokból. Tudjuk, hogy a Storno-féle Pannonhalma mennyiben volt hamis, mennyiben volt egy hangulat visszaadása, és hogy a valóságban milyen lehetett a pannonhalmi középkor.¹⁷ Bár nem szeretnék itt és most állást foglalni ez ügyben, mégis úgy gondolom, egy színes belső közelebb áll ahhoz az összképhez, amivel a templom a középkorban rendelkezhetett. Minden bizonnyal nem olyan volt, amilyennek Storno¹⁸ kifestette. De azt tudjuk, hogy színes volt, és hogy biztosan nem volt hófehér. Nem volt törtfehér, nem volt egy fehér hangulati máz az egészen. Ami újabban történt, az egyszerűen nem más, mint egy vallási vagy a hit oldaláról jött megközelítése egy korszaknak, valamint annak a bemutatása.

Az egész probléma alapkérdése az, hogy kinek van joga megmondani, mit szabad, mit lehet és mit kell tenni egy műemlékkel. Úgy gondolom – és ez a műtárgyakra is vonatkozik –, ha visszafordíthatatlan kárt nem okozunk, és meghagyjuk az utókor-nak, hogy esetleg felülbírálja a mi gondolkodásunkat, akkor nincsen baj. Akár le is lehet festeni egy templomot hófehérre, ha feltárható módon, reverzibilisen megmarad a lehetőség arra, hogy a jövőben vizsgálni tudják, mi volt ott, és annak újraértelmezéseként akár rekonstruálják azt. Jó példa erre a jáki templom jelenleg befejezéshez közeledő restaurálása.¹⁹ Különböző szituációkban én magam is részt vettem a zsűrik, programkialakítások segítségével, és igen sokat beszélgettünk a projekt vezetőjével, Sarkadi Mártonnal²⁰ arról, hova kerüljenek a hangsúlyok. Nem azt állítom, hogy

¹⁷ Storno pannonhalmi restaurálásához ld.: Levárdy Rezső [Ferenc]: id. Storno Ferenc pannonhalmi működése. *Soproni Szemle*, 3. 1939. 35–51.; Levárdy Ferenc: Pannonhalma építéstörténete IV. *Művészettörténeti Értesítő*, 11. 1962. 16–22.; Dávid Ferenc: A pannonhalmi főegyház múlt századi helyreállításáról. *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 1996. II.: 162–181.; Askercz Éva: Storno Ferenc Pannonhalmán. Uo., 182–192.

¹⁸ id. Storno Ferenc (1821–1907), festőművész, építész, restaurátor (eredetileg kéményseprő). 1840–1842 között festészeti és építészeti tanulmányokat folytatott Münchenben, majd Bécsben Friedrich von Amerling tanítványa volt. Restaurálta többek között a soproni Szent Mihály-templomot, a lőcsei Szent Jakab-templomot, a garamszentbenedeki bencés apátsági templomot és a pannonhalmi főapátság épület-együttesét. Jelentős műgyűjteményt hagyott maga után.

¹⁹ A jáki templom belső felújítása 2022 áprilisára készült el: <https://epiteszforum.hu/elkeszult-a-jaki-templom-belső-felujitasa> (letöltés ideje: 2022. november 2.).

²⁰ Sarkadi Márton (1969–), építészmérnök.

6a. A pannonhalmi bencés apátsági templom a John Pawson-féle átépítés előtt, 2011
© MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 243.777D

6b. A pannonhalmi bencés apátsági templom a John Pawson-féle átépítés után, 2020
© MÉM MDK, Fotótár, ltsz. 243.778D

mindenben egyetértek, és minden tekintetben az történt, amit én kigondolhattam. Viszont egy dolog biztos: fel sem merült, hogy akár a Storno-féle irányba, akár mondjuk Pannonhalma irányába menjen el a helyreállítás. Tulajdonképpen alig történt további feltárás ahhoz képest, mint ami a századfordulón végzett felújításkor²¹ a barokk felületek leverésével előjött. Szerencsére nem volt teljesen tökéletes az akkori feltárás, ezért helyenként a későbbi korokból is maradtak morzsák. Nem tudjuk, milyen volt a jáki templom barokk kifestése, csak azt tudjuk, hogy maradtak színes rétegek, amik most is ugyanúgy ott vannak, ahogy Schulek Frigyes²² feltárta őket.

Tehát addig nyugodtan meg lehet fogalmazni a saját véleményünket egy enteriőrrel, egy táblaképpel, egy felülettel kapcsolatban, amíg az reverzibilis. Akkor van gond, amikor egy teljesen más irányba megyünk el. Vissza lehet vinni a belpátfalvi templomba az oda készült szószéket, amit most vettek le először azóta, hogy feltették. De csodálkoznék, hogyha a vakolt hátlap – amelyiknek most a körvonala látszik a pilléren – megmaradt volna. Arról nem beszélve, hogy Pannonhalmán is ugyanez volt a probléma. Kimondatott, hogy ha a szószéket leszedjük és elvisszük, az természetesen bármikor visszavihető, addig pedig fel lehet állítani másutt, és lehet szószékként használni. Itt kezdődik ez a furcsa műtárgyszaporítási rendszer, hisz a pannonhalmi szószék is olyan volt, amelyeknek külön volt a kosár része és a hangvetője, a pillérre pedig ráfestették a kettőt összekötő hátfalat. Utóbbi megmaradt a helyszínen, eltarták. Ügyeltek arra, hogy reverzibilis legyen, legalábbis mindenki hisz abban, hogy az az eredeti károsodása nélkül feltárható. De ha felállítják máshol, ideiglenesen azt a szószéket, annak nem lesz hátlapja. Ha meg lesz hátlapja, akkor az már egy második hátlap lesz. Úgyhogy érdekes irányokba lehet elmenni ilyen esetekben.

BZs: Hogy látod, az elmúlt években-évtizedekben kialakult-e egy ideális versenyhelyzet a restaurátorok között, ami a restaurátori tervek összevetésén és értékelésén alapul?

BL: Egy rettentően fiatal szakmáról van szó. Én a Képzőművészeti Főiskolán a saját szakomon tizenötös sorszámmal kaptam diplomát; tehát ennyire tegnap alakult ez a szakterület. Előtte is foglalkoztak vele, csak épp más szemlélettel (amint azzal a tanulmányaim során is szembesültem).

Ahogy kezdetben kialakultak például a régészetnek azok a szabályrendszerei, azok a vizsgálati módszerei, amelyek a mai napig fennállnak, és amelyek alapján a szakemberek meg tudják ítélni, hogy valamelyik elődjük mennyire volt tisztességes vagy felületes egy-egy munka elvégzése során, ugyanígy a képzőn is elkezdtek tanítani a dokumentációkészítés különböző szabályait. A saját korábbi munkáimról leadott dokumentációim,

²¹ A jáki templom restaurálása 1896-1904 között zajlott le Schulek Frigyes tervei szerint, Gyalus László vezetésével. Lényeges szempont volt az épület purifikálása, a barokk elemek eltüntetése. Ehhez ld.: Marosi Ernő: Műemlékhelyreállítások a MOB korszakában. A 27. *Egri Nyári Egyetem előadásai* 1997. Eger, 1997. 77-78. A nyugati kapura vonatkozólag: Szentesi Edit: A jáki nyugati kapu historiográfiája és restaurálástörténete 1904-ig. *A jáki apostolszobrok*. Szerk. Szentesi Edit, Ujvári Péter. Budapest, 1999. 99-116.

²² Schulek Frigyes (1841-1919), építész, műegyetemi tanár, az MTA tagja. A MOB építész, műemlékvédelmi munkásságán belül kiemelendő a budavári Nagyboldogasszony-templom, a csütörtökhelyi Zápolya-kápolna vagy a lócsei városháza purista restaurálása.

restaurálási terveim féloldalas, kétoldalas anyagok (a képekkel együtt). Ezek inkább egyfajta szándéknyilatkozatok voltak. Ebből lehetett vagy kellett volna eljutni egy olyan pontig, ahol már mások számára is meg tudnánk mondani, mi az a restaurálás, mi az a restaurálási terv. Mostanra legalább van egy jogszabályba foglalt elvárási rendszer arra nézve, hogy mit kell tartalmazniuk a restaurálási terveknek, de annak megírása a legtöbb esetben mind a mai napig egy szükséges rossz. És nem azért, mert a restaurátorok általában nem kimondottan az íróképességeikről híresek, hanem azért, mert nem arra áll rá az agyunk.

Egy restaurálási tervben a kötelező elemeken kívül a legfontosabb az lenne, hogy a restaurátor megpróbálja körvonalazni a vizsgálaton alapuló hozzáállását. Az lenne az ideális, ha elmondaná, mit akar csinálni a tárggyal, a felülettel, és teljesen mindegy, hogy melyik szakterületről beszélünk. Természetesen vannak olyanok, amelyeknél jóval kevésbé lehet ily módon befolyásolni az irányt, amerre megyünk, másoknál viszont rettentő látványosan. Most a mögötted lévő üvegablakra²³ pillantok. Egy üvegablak helyreállítása vagy restaurálása esetén, hogyha nincsen benne nagy hiány, akkor a néző számára viszonylag kevés kérdés adódik. A cél a tisztességes tisztítás és helyreállítás. Azonban további kérdéseket vethet fel, hogy például az egykor használt ólomsínek értéket képeznek-e vagy sem, hozzátartoznak-e a tárgyhoz vagy sem. Ha úgy állok hozzá, hogy az az üvegablak a restaurálást követően csak látszatra legyen műtárgy, akkor lecserélhetem az ólomsíneket újakra, mert azokat jobban meg tudom forrasztani, mint a régit, ami forraszthatatlan, kiegyenesíthetetlen és így tovább. Tehát hol húzódik a műtárgyon az azt befolyásoló restaurátori beavatkozás határa?

Ugyanez a kérdés egy festőrestaurátor esetén, aki táblaképpel vagy falképpel dolgozik: mit fogok látni a helyreállítás után? Azt, hogy hogyan jut el odáig, nem fogja tudni milliméterről milliméterre leírni. Ellenben rendkívül fontos, hogy egy kiegészítés illeszkedik-e a környezethez vagy sem, hogy a restaurátor hangsúlyozni akarja-e, mi az, ami eredeti belőle, és mi az, ami nem maradt meg, és hogy ezt milyen módszerrel teszi. Lehet olyan kiegészítést csinálni (a Bosch-kiállításon²⁴ meg is néztem most egy-két képet közlő), amelyik rettentő finoman illeszkedik a környezethez – szinte meg sem tudom mondani, hogy hozzányúlt-e valaki vagy sem –, meg olyat is, hogy csak nagyon közlőre vegyem észre, hogy hozzányúltak. Egy restaurátori beavatkozás két markánsan elváló részből áll(hat): az egyik a konzerválás (konzervátorként mindent meg kell tennem azért, hogy a felület megmaradjon, a beavatkozás, a hozzátétel, az

²³ Az interjúra a MÉM MDK Jász utcai telephelyének tárgyalótermében került sor, amelyet egy Róth Miksa-üvegablakról készült reprodukció díszít. Eredetileg a Ráth György-villa egyik emeleti ablakáról van szó, ami később a Városligeti fasor 47. szám alatti Kőrössy-villa lépcsőházába került. Itt fényképezte le Bélavári Krisztina a Magyar Építészeti Múzeum „Díszítőérzékkel átszőtt tudás” – Kőrössy Albet Kálmán építészete című kiállításához (Ráth György-villa, 2019), amelyen a Jász utcában őrzött nyomat bemutatásra került.

²⁴ Menny és pokol között. Hieronymus Bosch rejtélyes világa. Szépművészeti Múzeum, 2022. április 9.–július 17. Vö.: *Menny és pokol között. Hieronymus Bosch rejtélyes világa*. Kiállítási katalógus. Szerk. Tóth Bernadett, Varga Ágota. Budapest, 2022.

7. Bíró László és Sarkadi Márton a freiburgi Münster homlokzatát szemléli
© Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele

anyaghasználat reverzibilis legyen, fixálva, tisztítva legyen, a tisztítás során kerüljön le róla a szennyeződés, és az alkotáshoz tartozó többi rész megmaradjon), a másik az esztétikai helyreállítás, amikor valaki a helyreállítás során hozzáad valamit ahhoz a felülethez. A kettő között pedig van az a határmezsgye, hogy mi a tisztítás és mi a feltárás, és vajon egy oltáron lévő szobornál az egykori fölvitt lakk része-e az alkotásnak vagy sem. Felmerülhet, hogy azok, akik azt felvitték, biztos nem ilyet akartak rátenni, mert ha lett volna nekik jobb, akkor nyilván olyat tettek volna rá. Ők biztos víztisztának látták azt a lakkot, amelyik most egészen sötét sárga, amelyik az oltár kék márványozását ebben a pillanatban gyönyörű zölddé változtatja. Kérdés tehát, hogy egy ilyen esetben mit szabad csinálni és mit nem.

Ezen a ponton visszatérhetünk a bélapátfalvi szószékhez, ami a barokkban készült, majd úgy hagyták. A kollégák kértek kutatási engedélyt, odamentek, megkutatták, és megtalálták rajta az ezüstöt. De, amit leszedtek róla, az nem egy megsárgult lakk volt, hanem egy tönkrement krapplakk lazúr.²⁵ Egy ilyen esetben mi történik? Mindig elképesztően érdekes vitakérdés, hogy egy helyreállítás mire vonatkozzon. Az eredeti megjelenésre? A tárgy teljes megtartására (és akkor a 21. századi eszközökkel próbáljuk interpretálni)? Próbáljuk-e felülfesteni? Hogy egy megfeketedett ezüst az ezüst-e vagy sem. Tehát lehet-e egy szószéken a Szentlélek holló? Koromfeketén? És ha az egyik esetben az ember hozzányúl, akkor mi lesz a másik esetben? Itt jön az, ami egy nagyon érdekes plusz probléma még: ezek a kérdések a környezetükből kiragadva,

²⁵ Krapplakk, más néven krappvörös: a vörös szín bordóba hajló árnyalata. Korábban növényi eredetű (festőbuzér), később szintetikus (arizalin). Lazúr: átlátszó vagy félig átlátszó festék, amit vékonyan hordanak fel a felületre színező réteggént.

8. Bíró László a türjei premontrei templom Szent Anna-kápolnájának Mária-szobrát vizsgálja © Horogszegi Tamás felvétele

csak a tárgyra vagy a tárgy részletére vonatkoztatva is értelmezhetőek, illetve a környezettel együtt is vizsgálhatók. A legizgalmasabb, hogy a műemlékvédelem ezzel próbált foglalkozni, legalábbis én így éreztem magam benne.

BZs: Gondolom, hogy a tervtanácson²⁶ is számos vitás kérdés vagy gondolat került elő. Van-e meghatározó emléked a tervtanácsról?

BL: Érdekes volt. A Dévényi Tamás²⁷ vezette tervtanácsban vettem részt, és megmondom őszintén, rettentően jól éreztem magam benne, mert az volt az érzésem, hogy bizonyos műemlékek helyreállítása esetén a restaurátori megközelítés is helyet kap. Ez jól kiegészült az építészek hozzáállásával. Építész azért lesz valaki, mert egyfajta szemlélettel áll bizonyos dolgokhoz, és ez a szemlélete megmarad. Ő építész.

²⁶ A műemléki tervtanács 1993-ban jött létre, majd 2010-től 2012-ig Műemléki Tanácsadó Testület néven, a KÖH keretein belül működött. A működését szabályozó 324/2010. (XII. 27.) kormányrendelet szerint a grémium „a műemlékekkel kapcsolatos hatósági, szakhatósági, illetve egyéb szakmai döntések előkészítésében segíti a Hivatal és a szakigazgatási szervek munkáját”. Az MTT a műemléken vagy műemléki jelentőségű területen végzett beavatkozásokkal kapcsolatos hatósági döntésekhez fogalmazott meg szakvéleményt, amit az eljáró hatóság köteles volt figyelembe venni, vagy kimerítően indokolni, ha a javaslatban foglaltaktól eltérő döntést hozott. Vö.: Lövei-Klanciczay 2012. i. m. 264., mely szerint a tervtanács „szinte egyedüli fóruma volt annak, hogy több szakma együtt próbálja alakítani a műemléki elvek gyakorlati alkalmazását. Túlnyomó részét építészek alkották, az utóbbi másfél évtizedben jelentős mértékben az örökségvédelmi hivatalon, illetve az örökségvédelmen kívül álló, meghívott, illetve szakmai szervezetek által delegált építészek. Művészettörténész tag két-három volt csak. Tehát sosem volt arról szó, hogy ebben a testületben az építészetről úgy született volna döntés, hogy azt a művészettörténészek vagy akár a műemlékesek egyfajta dominanciája határozta volna meg.” A tervtanács 2012 után a Belügy-minisztérium, később a Miniszterelnökség fennhatósága alatt működött.

²⁷ Dévényi Tamás (1954-), építész, belsőépítész.

Alkotni akar, össze akarja fogni, rendszerbe akarja szervezni azt, amivel dolgozik. És nagyon jó volt, mert az volt az érzésem, hogy restaurátorként egy-egy műemlék-helyreállításnál megfogalmazhatóak kérdések vagy esetleg hozzászólások, és azok beépülhettek az akkori rendszer szerinti véleményalkotásba.

KG: Tudná-e mondani olyan restaurálást a közelmúltból, amit kiemelkedőnek tartasz? (És most kiemelkedően pozitívrá gondolok.)

BL: Egyet már elmondtam: a jáki templombelső helyreállítását én rettentő jó iránynak tartom.

Még nincsen kész, de percekben belül befejeződik a székesfehérvári bazilika helyreállítása.²⁸ Ott már nem vagyok maradandóan elégedett, de rengeteg olyan pozitívumot kell elmondani róla – akár az előkészítés, akár a tervezés, akár a program kialakításának szemlélete és az azt megvalósító dolgok közül –, amelyeket szerintem rettentően fontos emlegetni.

KG: Mik ezek – egy picit konkrétan?

BL: Az egyik legfontosabb az, hogy nem volt igény egy kincskeresésből megszerzett korábbi, legkorábbi, nemesnek tartott terület kibontására. Elfogadott volt, a megrendelő is egyetértett azzal, hogy a 19. században történt felújítás megjelenése maradjon a domináns. Nem minden terület lett a végsőig, minden részletében helyreállítva. Ugyanitt vannak a hiányosságai is, mert óhatatlanul léteznek bizonyos technikák, amelyeket nagyon nehéz úgy alkalmazni, hogy az eredmény kopott legyen, de ne hibás. Például, ha nagyon gondosan learanyoznak valamit, akkor az rettentően fényes és nagyon új. Ha egy régi, megmaradt aranyozást megtisztítunk, és szerencsések vagyunk, mert teszem azt izoláló réteget is használtak – például lelakkozták – korábban, és fel lehet tární, akkor alatta az eredeti aranyozás nagyon fényes. De mégsem az a fajta fénye van, tehát nem a kemény, hideg, fémes megjelenésű, hanem idővel kialakul egy nagyon finom, puha felület, amelyikről süt, hogy nem most készült.

Sajnos az öngerjesztő folyamatok bizonyos helyeken, bizonyos tárgyakkal Székesfehérvárott is elindultak. Ráadásul nem egy csoport végzi a helyreállítást, hanem rengeteg ember különböző műhelyekben restaurálja a különböző tárgyakat. Nem lett minden felületen maradéktalanul egyenletes ugyanaz a helyreállítás. Amit ellenben rettentően fontosnak tartok, hogy a karzat fölött az eredeti barokk festmény már a 19. században elpusztult, annak egy átfestése vagy utánérzete megmaradt, és ez utóbbinak az átdolgozása történt meg hatvanvalahányban, a helyszínen.²⁹ A megrendelőtől kezdve a restaurátorokon át többen úgy gondolták, hogy ez nem méltó

²⁸ A helyreállítás 2022 augusztusában fejeződött be. Ehhez ld.: <https://epiteszforum.hu/befejezodott-a-szekesfehervari-szent-istvan-kiraly-szekesegyhaz-felujitasa> (letöltés ideje: 2022. október 15.).

²⁹ Az orgonakarzat oldalfalainak és boltozatainak falképeit Johann Ignaz Cimalb festette 1768-ban. 1866-ban, a templom teljes felújításakor Heinrich Ede pesti festőművész Cimalb megrongálódott mennyezetfreskója helyére egy Szent Ceciliát ábrázoló képet festett. A karzat falfestményeit 1936-ban Sándor Béla, 1958-ban Németh Gábor és Prudzik József restaurálta. Ld.: Gaylhoffer-Kovács Gábor: *Székesfehérvár, püspöki székesegyház. Műemléki értékleltár*. Kézirat. Budapest, 2017. MÉM MDK, Tervtár, ltsz.: D 47737. 149.

ahhoz a templomhoz, majd felmerültek különböző ötletek. Megmondom őszintén, rettentő fontosnak és jó iránynak tartom, hogy egy pályázaton kiválasztott alkotónak a mai megfogalmazása, tehát egy új, kortárs alkotás kerül oda.³⁰ Mindezt azért tartom fontosnak, mert így mutatható meg legjobban, hogy a különböző korszakok hogyan viszonyultak a különböző enteriőrökhöz. Tehát mindenki a saját szemléletének megfelelően próbálta gazdagítani, átalakítani, átdolgozni, és mi sem vagyunk mások, hisz mi is hozzáteszünk. És sokkal jobb iránynak tartom, ha a mai kor embere a mai szemlélettel próbál hozzányúlni valamihez, mintha egy ál-szemlélettel elkezdené barokkot vagy különböző egyéb korszakoknak megfelelő dolgokat festeni.

KG: Mit gondolsz a műemlékvédelem és a társadalom egykori, illetve mai kapcsolatáról, a műemlékvédelem társadalmi beágyazottságáról?

BL: Jó kérdés, és szerintem nagyon sokféleképpen lehet rá válaszolni, néhány aspektusát pedig talán már korábban is érintettük. Számomra az egyik legfontosabb, hogy a műemléki védelem, mint jogi aktus, nem más, pontosabban szerintem nem szabadna másnak lennie, mint egy meghatározott kutatáson alapuló konszenzusnak, ami arról szól, hogy bizonyos értékeket a társadalom felemel egy szintre, és azt mondja, hogy márpedig ő ezeket szeretné megőrizni az utókornak. Mindez természetesen a tulajdonosi jog korlátozásával is együtt jár. És szerintem itt jön az egyik nagy feszültség, amikor is a társadalom tulajdonosok közösségeként viszonyul a jogai szűkítéséhez, amit egy műemlék jelent. Nálunk nem alakult ki a piac, a piac nem védi az értékeket, pontosabban nem értékeli fel azokat. Tehát egy műemléknek nyilvánított házban lakni ebben a pillanatban rosszabb, mint olyanban, ami nem műemlék. A közelmúltban jártam egy Ybl³¹ által épített belvárosi bérházban, ahol ablakot akartak cserélni. Szerencsétlen tulajdonos azzal próbálkozott, hogy jó, de ő ugyanilyet vagy ehhez nagyon hasonlót csináltat majd.

Kissé elidegenedett egymástól a szakmánk (vagy a műemlékvédelem és az abban dolgozó szakemberek gondolkodása) és a társadalom. Nem azért, mert teljesen mást akarnak, hanem egyszerűen hiányzik egyfajta társadalmi párbeszéd. A műemlékvédelem intézményi rendszerének szó szerinti lebontása pedig erősen aláátamasztja mindent, hisz ennek következtében egy államigazgatási eljárássá egyszerűsödött a műemléken való bármilyen beavatkozás, valamint annak ellenőrzése. Nincsen meghatározva, hogy mit lehet és mit nem. Az alapvető ötlet, miszerint mindent szabad, ami nincsen leírva, akár még jó is lehetett volna. Csak az a gond, hogy nem lehet mindent leírni. Nem lehet egy szállodává alakítandó, védett műemlék esetén előre leírni azt, hogy a tulajdonos megállapodása a szállodalánc üzemeltetőjével hogyan viszonyul majd a műemléki értékekhez, azok megszüntetéséhez vagy átalakításához. Hogy a tűzvédelmi szabályokat, hogy lehet betartani egy x csillagos szállodában, és ennek mi esik

³⁰ Az orgonakarzat Szent Cecíliát ábrázoló freskója helyére a barokk dekoráció egységéhez illeszkedő, új falkép készült a Magyar Képzőművészeti Egyetem rektor emeritusa, König Frigyes Munkácsy-díjas festőművész tervei szerint, melyhez ld.: <https://epiteszforum.hu/befejezodott-a-szekesfehervari-szent-istvan-kiraly-szekesegyhas-felujitasa> (letöltés ideje: 2022. október 15.).

³¹ Ybl Miklós (1814–1891), építész, a historizmus európai jelentőségű képviselője.

áldozatául és mi nem. És hogy hol húzódik az a kompromisszum, amit be lehet vagy kell tartatni.

Ha lenne egy olyan szervezet, ami – akár mentori rendszerben – képes lenne ezeket a problémákat előre felvetni, akkor jóval kevesebb lenne az olyan konfliktus, amelyek most feszültségmentesen megoldódnak, csak épp a folyamat végére nem maradnak műemlékek. A társadalom meg ezt nem tudja. A társadalom odamegy, kívülről ránéz az épületre, és azt mondja, hogy „Hű, de szép lett!”. Azért, mert kiegészítették, letisztogatták, csillog az üveg, satöbbi-satöbbi. És itt jön az, ami miatt én rettentő fontosnak és kimondottan jónak tartom a jáki példát az összes félreértésével, illetve szerintem hibás beavatkozásával együtt. Tudott mutatni a társadalomnak egy másik utat, amiben semmi új nincs. Egyszerűen csak letisztították és bemutatták, kész, pont. Nagyon kicsi javítgatások, a bántó dolgok retusálása, és egy jól végiggondolt rendszer bemutatása történt.

Egyszerűen elterjedt divatként, hogy mindennek szépnek kell lennie. A műemlékvédelem a kommunikáció szintjén a Szent István-terem. Nem az. Az még gondolati kísérletnek is gyenge. Persze, lehet csinálni másolatokat, lehet csinálni utánérzeteket, meg lehet csinálni azt a valóságban is; meg is csinálták, elkészült, be lehet menni, én is voltam benne, de ez nem műemlékvédelem. Az nem műemlékvédelem, hogy két épület közül lebontok egyet, és megpróbálom a vasbeton vázzal a 21. századi toronyházak elvárásrendszerét ráhúzni egy műemlékre. Ez nem megoldás, nem lehet megoldás. És az a gond, hogy addig, ameddig hangosan nem mondatik ki, és nincsen példaként a társadalom elé állítva az, hogy igen, lehet másként is megközelíteni valamit, és az jó, addig nem fogják tudni.

BZs: Mi a véleményed a különböző műemlékes szakterületek együttműködéséről?

BL: Lehet nagyon jól és nagyon rosszul csinálni. Szerintem az alapvető kérdés az, hogy egy nagy, komplett projektnek a részeseiről vagy ennél sokkal kisebb egységekről beszélünk. Az utóbbi esetben semmiféle kommunikáció nincs a különféle szakterületek között. Ha egy nagyobb, szélesebb beavatkozást igénylő projektről van szó, ha van egy koordinátor (teljesen mindegy, hogy kivitelezőnek, tervezőnek vagy tulajdonosnak hívják), egy olyan személy, aki hajlandó bizonyos dolgokat előre végiggondolni, akkor lehet jó egy beavatkozás vagy sikeres egy együttműködés. Az esetek túlnyomó többségében sajnos az elvárás és a kivitelezés szintjén is a megszokott sztereotípiák újraírása történik. Ennek ellenére, ha veszünk két barokk freskót – amik nincsenek nagyon tönkretéve –, akkor azoknak az állapota a restaurálás (tisztítás és bemutatás) után nem szabadna, hogy jelentős különbséget mutasson. A gyakorlatban mégis rendkívül sokszor ezt tapasztaljuk. A különböző szakterületek képviselői sok esetben sajnos kivitelezőnek vagy alkotónak tekintik magukat. Mindkettő veszélyes, sőt, hibákhoz is vezethet.

KG: Végezetül milyennek látod az utánpótlást a saját szakterületeden, illetve mit üzensz egy pályakezdő restaurátornak?

BL: Óriási és nagyon jó változások vannak. A fiatal restaurátor kollégák – természetesen nem mindenki és nem szüretlenül – ma már teljesen más, sokkal jobb szemlélettel kerülnek ki a Képzőművészeti Egyetemről. Ugyanakkor nagyon kevés

lehetőségük nyílik a műemlékes szemléletmód elsajátítására. És most kimondottan arra gondolok, amit korábban is említettem: más egy tárgyat restaurálni, és megint más, amikor azt egy műemlék részeként kell értelmezni és restaurálni. A mai kollégák tárgyi tudása sokkal nagyobb, mint amivel mi rendelkezünk, a vizsgálati lehetőségek pedig óriásiak. E tekintetben tehát bizakodó vagyok. Az viszont rendkívül kellemetlen, hogy ismételen eljutottunk oda, ahol majdnem mindenkinek egyedül kell végigjárnia azokat az utakat, amiket az elődök vagy mi is önállóan jártunk végig.

BZS-KG: Köszönjük szépen!